

María Royuela-Maldonado

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Llicenciada en Turisme i especialista en gestió del patrimoni cultural i projectes culturals. Doctoranda en el programa de Societat i Cultura de la Universitat de Barcelona dins de l'àmbit de Gestió de la Cultura i el Patrimoni.

Paraules clau: Patrimoni immaterial, participació, creativitat, UNESCO

Palabras clave: Patrimonio inmaterial, participación, creatividad, UNESCO

Keywords: Intangible heritage, participation, creativity, UNESCO

El Registre de Bones Pràctiques de Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immateral

El cas del Museu Escolar de Pusol

Introducció

Per tal d'exposar els atributs generals del Registre de Bones Pràctiques de Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immateral de la UNESCO es van examinar les característiques pròpies i el procés que va haver de recórrer el projecte Centre de cultural tradicional – Museu Escolar de Pusol. L'estudi se centra en l'anàlisi d'aquest projecte

de salvaguarda del patrimoni immateral, que contrasta amb les atribucions realitzades des del corrent d'estudis crítics del patrimoni, en els quals es considera el patrimoni com un nou mecanisme creat i legitimat per exercir control sobre les societats contemporànies (De Cesari, 2014; Sánchez-Carretero i Jiménez-Esquinas, 2016; Santamarina, 2013; Smith, 2011), i el text de la Convenció per a la Salvaguarda del Patri-

La simbiosi entre museu i escola. Façana del Museu Escolar de Pusol.

FOTOGRAFIA CEDIDA PER CHARMS
MONROY, MARÇ DEL 2017.

moni Cultural Immaterial de la UNESCO amb els resultats observats des de la perspectiva dels entrevistats. Malgrat que es disposa de l'anàlisi d'un altre cas d'estudi (*La metodologia per realitzar inventaris del patrimoni cultural immaterial en reserves de la biosfera: l'experiència del Montseny*), es va considerar pertinent no incloure'l dins d'aquest article, ja que en aquesta revista ja s'ha abordat en diverses ocasions i des de perspectives diferents.¹

La recopilació de dades es va fer a través de tècniques d'investigació documental i treball de camp a través d'entrevistes semi-estructurades amb informants clau; els qui van haver d'estar involucrats en el procés de conceptualització i execució del projecte, i el seu pla d'actuació va estar enfocat des de: *a*) la perspectiva de la institució pública; *b*) la perspectiva acadèmica; *c*) la perspectiva local, o *d*) la perspectiva internacional —experts en matèria de patrimoni.

El Registre de Bones Pràctiques de Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial

Des que es va iniciar, i quan ja han passat més de deu anys des que va entrar en vigor, la Convenció per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial ha estat l'objecte d'estudi de nombrosos autors, ja que el seu àmbit d'aplicació és summament complex i comporta una infinitat d'obstacles. Definir i proposar mesures efectives, i aplicables, per salvaguardar el patrimoni cultural immaterial —PCI— en l'àmbit internacional és

una feina difícil; tot i així, els experts que es van reunir a París el 17 d'octubre del 2003 van redactar un instrument que amb el pas dels anys ha anat adquirint cada vegada més rellevància dins del terreny del patrimoni i s'ha legitimat com a eina per al rescat, la conservació i la difusió dels elements i referents culturals definits com a patrimoni immaterial internacional.

El model de la Convenció intenta mantenir una tradició viva davant de possibles amenaces i preserva les condicions necessàries per a la seva reproducció cultural (Kirshenblatt-Gimblett, 2004); també busca garantir la viabilitat del PCI a través de mesures i mecanismes amb la participació de les parts interessades, en especial de les comunitats i els grups a les quals pertanyen. El sistema de salvaguarda del PCI en el pla internacional es va basar en la implementació de tres llistes: la Llista Representativa del Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat, el Registre de Bones Pràctiques de Salvaguarda i la Llista del Patrimoni Cultural Immaterial que requereix mesures urgents de salvaguarda. Seguint Goede, Leander i Sullivan (2015), l'establiment de llistes és una tècnica de governamentalitat que d'una manera no narrativa, i a baix cost, permet visibilitzar, crear significat i generar objectivitat davant d'un conjunt d'elements que s'agrupen amb un propòsit determinat. És per això que es considera que la implementació de les llistes de la UNESCO en matèria de patrimoni cultural ha tingut tanta acceptació en el pla internacional.

Aquest article es proposa exposar els atributs generals del Registre de Bones Pràctiques de Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial tot contrastant les atribucions realitzades des del corrent d'estudis del patrimoni i el text de la Convenció del 2003 amb els resultats observats. S'estima que els programes, projectes i activitats que conté aquest Registre són mecanismes de salvaguarda eficients, ja que, com que són dissenyats des d'una perspectiva local, poden contribuir al desenvolupament sostenible i promoure noves formes de participació de les societats contemporànies.

Este artículo busca exponer los atributos generales del Registro de Buenas Prácticas de Salvaguardia del Patrimonio Cultural Inmaterial contrastando las atribuciones realizadas desde la corriente de estudios críticos del patrimonio y el texto de la Convención del 2003 con los resultados observados. Se estima que los programas, proyectos y actividades contenidos en dicho Registro son mecanismos de salvaguarda eficientes ya que al ser diseñados desde una perspectiva local pueden contribuir al desarrollo sostenible y promover nuevas formas de participación de las sociedades contemporáneas.

1
L'Inventari del Patrimoni Immaterial del Montseny, al registre de millors pràctiques de salvaguarda del patrimoni immaterial de la UNESCO. *Revista d'etnologia de Catalunya*, (2014), 39, 246-247. Recuperat de <https://www.raco.cat/index.php/RevistaEtnologia/article/view/280004/367697> [Data de la consulta: 22-08-18]
Del Màrmol Cartaña, C., i Roigé Ventura X. (2014). Presentació Dossier. El patrimoni immaterial a debat. *Revista d'etnologia de Catalunya*, 39, 10-11. Recuperat de <https://www.raco.cat/index.php/RevistaEtnologia/article/view/279974/367668> [Data de la consulta: 22-08-18]
Garcia Petit, Ll. (2014). L'aplicació del concepte de patrimoni cultural immaterial al Montseny: valoració d'una experiència pionera. *Revista d'etnologia de Catalunya*, 39, 128-133. Recuperat de <https://www.raco.cat/index.php/RevistaEtnologia/article/view/279985/367679> [Data de la consulta: 22-08-18]
Estrada Bonell, F., Del Màrmol Cartaña, C. (2014). Inventaris de PCI. L'aplicació de la Convenció de la UNESCO. *Revista d'etnologia de Catalunya*, 39, 41-56. Recuperat de <https://www.raco.cat/index.php/RevistaEtnologia/article/view/279977/367671> [Data de la consulta: 22-08-18]

This paper seeks to present the general attributes of the Register of Good Practices for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage by contrasting the attributions from the critical heritage studies line, and the 2003 Convention text with the observed results. It is estimated that the programmes, projects, and activities contained in the Register are an effective safeguarding mechanism, and because they are designed from a local perspective, they can contribute to sustainable development, and promote new forms of participation in contemporary societies.

El Registre de Bones –abans *best*: millors– Pràctiques de Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial no ha estat acollit dins l'imaginari unesquià de salvaguarda i gestió patrimoni immaterial internacional malgrat que: 1) està inclòs com a mecanisme de salvaguarda del PCI en pla internacional –juntament amb les altres dues llistes de la Convenció; 2) té una sèrie de criteris definits, i, en si mateix, 3) és una llista. És a l'article 18 de la Convenció, en el qual s'esmenta que el Comitè Intergovernamental seleccionarà i promourà programes, projectes i activitats per a la salvaguarda del patrimoni immaterial que, al seu entendre, reflecteixin de la manera més adequada els principis i objectius de la Convenció (UNESCO, 2016). Tanmateix, són els Estats Parts els que han de presentar les candidatures dels projectes i, perquè un element s'inclouï en el registre esmentat, s'ha d'ajustar als criteris de selecció que estableixen les directrius operatives:

- 1) Implica una salvaguarda, tal com es defineix a l'article 2.3 de la Convenció.
- 2) Promou la coordinació d'esforços en l'àmbit regional, subregional i/o internacional.
- 3) Reflecteix els principis i objectius de la Convenció.
- 4) Ha demostrat que és eficaç per contribuir a la viabilitat del PCI.
- 5) S'ha executat amb la participació de la comunitat amb el seu consentiment lliure, previ i informat.
- 6) Podrà servir com a model per a les activitats de salvaguarda.
- 7) Els sol·licitants estan disposats a cooperar en la seva difusió.
- 8) Comprèn experiències els resultats de les quals es poden avaluar.
- 9) Respon principalment a les necessitats particulars dels països en desenvolupament.²

En comparació amb els criteris³ d'inscripció de la llista representativa –LR, d'ara endavant– del PCI, el Registre fa una parametrizació més estricta i selectiva per a la seva implementació. Mentre que per a la primera els atributs més importants són que mitjançant la inscripció a la Llista es contribuirà a donar a conèixer el PCI, s'aconseguirà que es

prengui consciència de la importància que té i propiciï el diàleg intercultural (UNESCO, 2016) de l'element inscrit. El Registre busca promoure programes, projectes i/o activitats que hagin demostrat eficàcia en contribuir a la viabilitat del PCI i s'hagin executat amb la participació de la comunitat, com també que responguin a les necessitats dels països en desenvolupament.

Una altra diferència entre les dues llistes és que els projectes registrats com a bones pràctiques han estat dissenyats per donar 'solució' a una problemàtica local i intrínseca observada, en un moment determinat, des de la perspectiva de la mateixa comunitat; i els elements del PCI representatius de la humanitat resulten d'una selecció per part dels governs que busquen que els elements esmentats, quan són seleccionats, obtinguin cert estatus per ser utilitzats després.

Tenint en compte tot això, s'entén per què el 84,89% dels elements inscrits dins de la Convenció del 2003 –fins al 2017– es troben dins de la Llista Representativa i únicament un 4,04% han estat registrats com a Bones Pràctiques –l'11,06% restant pertany als elements de la Llista de Salvaguarda Urgent–, ja que els Estats Parts opten més per la preparació de candidatures per a la Llista Representativa que per presentar-se al Registre de Bones Pràctiques per la simplicitat en el procés i el reconeixement internacional que comporta, més que per promoure i/o reconèixer iniciatives de salvaguarda en les quals les mateixes comunitats siguin o hagin estat les protagonistes.

Actualment hi ha 19 elements dins del que Lixinski (2011) anomena l'"inventari de millors pràctiques" (p. 92), dels quals el 47,36% inclouen dins les seves tasques de salvaguarda els 5 àmbits de manifestació del patrimoni cultural immaterial que proposa la Convenció. Això es considera rellevant ja que els projectes esmentats majoritàriament realitzen tasques de salvaguarda que no fragmenten la realitat patrimonial i aborden el PCI amb una visió holística i integradora. Els registres estan distribuïts

2
Ibid., p. 29

3
Ibid., p. 28

4
<https://www.museopusol.com/es/>

en 15 països i Espanya encapçala la llista amb tres elements registrats: la metodologia per fer inventaris del patrimoni cultural immaterial en reserves de la biosfera, el cas del Montseny; la revitalització del saber tradicional de la calç artesanal a Morón de la Frontera; i, el Centre de Cultura Tradicional Museu Escolar de Pusol. La segueix Bèlgica –el Programa per conrear la ludodiversitat: salvaguarda dels jocs tradicionals de Flandes i el Programa de salvaguarda de la cultura del carilló: preservació, transmissió, intercanvis i sensibilització–; el Brasil –el Museu Viú del Fandango i el Concurs de Projectes del Programa Nacional de Patrimoni Immaterial–; Bulgària –el Sistema de pràctiques de representació i transmissió del patrimoni cultural: el Festival Folklòric de Koprivshitsa i els centres culturals comunitaris búlgars (*chitalishta*)–, i Hongria –Mètode Táncház: un model hongarès per a la transmissió del patrimoni cultural immaterial i el mètode Kodály–, amb 2 registres, respectivament.

Centre de Cultura Tradicional – Museu Escolar de Pusol⁴

“Això és un projecte educatiu, no és un museu”, deia Fernando García⁵ en rebre’ns a les instal·lacions del museu.

Els antecedents del projecte es remunten al 1968, any en què el senyor Fernando va guanyar la plaça de professor a l’escola unitària de Pusol. “Quan vaig arribar a les unitàries em vaig trobar escoles que estaven semiabandonades perquè no havien disposat de professorat estable”, ens diu, i explica que el primer que es va fer va ser acudir als habitants de la partida rural, reunir-los i, en conjunt, posar en ordre l’escola: netejar-la, fer-hi manteniment i dotar-la d’àrees verdes que servissin de zona recreativa per als estudiants. José Aniorte⁶ ens va comentar que va ser una manera de “començar a crear un vincle amb la comunitat, amb els pares, les famílies” i, així, es va anar creant un lloc que servia, també, de reunió per canalitzar les demandes de la població cap a les autoritats municipals, un lloc que era més que una escola.

D’altra banda, les escoles unitàries havien de tenir un projecte pedagògic, i el de l’escola de Pusol sorgeix del senyor Fernando, que percebia que “l’agricultura tradicional (...) havia desaparegut”. És llavors quan es va començar un projecte per investigar el camp abans de la mecanització, al qual es va anomenar *L’escola i el seu medi*, mitjançant el qual es buscava contextualitzar l’escola en el medi en què es trobava. El que es va fer va

5

Director i fundador del Museu Escolar de Pusol entrevistat el 30 de març del 2017 com a part de la investigació qualitativa que es va dur a terme per a la recopilació de dades.

6

Gestor cultural del Museu Escolar de Pusol entrevistat el 30 de març del 2017 com a part de la investigació qualitativa que es va dur a terme per a la recopilació de dades.

El Museu Escolar de Pusol.

FOTOGRAFIA CEDIDA PER CHARMS MONROY, MARÇ DEL 2017.

ser adaptar l'estudi dels treballs tradicionals i oficis perduts al currículum oficial escolar, amb el propòsit fonamental—en paraules del senyor Fernando— “d’adonar-nos que a través dels nens es pot captar l’atenció de les persones grans, perquè ells mateixos recuperin la seva pròpia cultura”. L’objectiu principal era aprofitar la recuperació de la cultura de la partida rural i que servís, alhora, com un element formatiu per als alumnes.

Es va començar fent aliances amb famílies que encara practicaven algun tipus d’activitat o ofici tradicional—com l’aprofitament de la palmera— i, cada vegada que s’havia de dur a terme algun treball relacionat amb això, les famílies es posaven en contacte amb l’escola perquè els nens poguessin anar-hi com a observadors. Se’ls explicava la feina que es feia i com es feia i, amb això, els nens omplien cèdules per recollir tota la informació i l’agrupaven en petits treballs de recerca.

El procés de reconeixement social, que va desencadenar aquest primer projecte, es considera que és la base de l’èxit social del projecte d’avui dia. Les persones grans van veure com es donava valor a les seves memòries i vivències a través dels treballs de camp que feien els nens i, així, es va anar posant de relleu el patrimoni local de la partida rural de Pusol. Va ser la participació *real*—les persones volien ser protagonistes de les seves pròpies històries— el que un dia es va

traduir en donacions de béns mobles, sota l’argument “emporta’t això a l’escola, que allà ho tindreu per cuidar-ho millor”, i es va començar amb la col·lecció del que ara és el museu. Primer, ens van comentar que es va muntar una petita sala expositiva a la zona que era la *casa del mestre*—de l’escola unitària— i es va utilitzar la *casa de la mestra* com a magatzem; així va ser com es va crear el Museu Escolar Agrícola. “Això va quedar petit de seguida”, ens comentava el José.

El Museu Escolar de Pusol

El 23 de juny del 1992 la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana el va reconèixer com a museu, ja que complia els requisits establerts per al reconeixement de museus i col·leccions museogràfiques permanents de la Comunitat Valenciana; s’hi va fer una petita ampliació—que va constar de la construcció d’una crugia que unia les dues cases per la part posterior— i, el 2001, es va construir l’edifici actual amb fons de l’Ajuntament.

L’edifici està il·luminat amb llum natural que entra per les finestres superiors; sobre les sales expositives hi ha disposats banyadors de llum que il·luminen de manera general. Disposa de tres sales expositives permanents i una de temporal, en la qual es canvien les exposicions cada tres mesos aproximadament. Les sales tenen una disposició oberta, la qual cosa transmet un missatge d’accessibilitat i d’inclusió als visitants.

Vista d’un dia normal de classes. Centre de Cultura Tradicional-Museu Escolar de Pusol.

FOTOGRAFIA CEDIDA PER CHARMS MONROY, MARÇ DEL 2017.

El Museu mostra més de 70.000 objectes, inventariats, que han donat els habitants de Pusol i d'Elx –la majoria dels quals estan dipositats als tres magatzems de què disposen. El fons es divideix en set grans col·leccions que inclouen la vida quotidiana dels il·licitans: *a)* agricultura, *b)* documental, *c)* infantesa, *d)* tèxtil, *e)* societat, *f)* oficis i *g)* vida domèstica. La museografia es basa en la contextualització dels objectes mitjançant la reconstrucció de la vida quotidiana utilitzant recursos escenogràfics. Els recursos textuais que hi ha al llarg del recorregut són bàsics i busquen donar una idea general de la temàtica que s'està veient representada. A més, els objectes –majoritàriament– són acompanyats d'una cèdula que indica el donant i el restaurador i, a vegades, el número dins de l'inventari.

Les visites al museu sovint són guiades pels nens de l'escola; són ells els que expliquen el que el visitant troba a l'interior, la importància que té per al patrimoni il·licità i la història de les peces en qüestió. A més de les sales expositives també es pot visitar el jardí i l'hort, espais que han estat museïtzats per mostrar elements com l'era –zona a l'aire lliure que era destinada al trillat de grans com el blat– i el forn tradicional –que es posa en funcionament durant les jornades gastronòmiques. L'hort ha estat construït seguint el sistema de cultiu del palmerar –en el qual se sembren palmeres perimetrals que delimiten la zona de cultiu envoltada per una sèquia–, característic de la zona.

Els treballs de documentació i inventariats de les peces els duen a terme una professora de filosofia, ja jubilada, en col·laboració amb dues voluntàries més de la tercera edat; elles cataloguen, fotografien i destinen la ubicació dels objectes. La gran allau de donacions és constant –ens van comentar que és normal que cada setmana rebin entre dues i tres donacions– per la qual cosa l'inventari queda lluny d'estar acabat. Això porta a qüestionar la viabilitat futura del projecte quant a temes d'emmagatzemament i gestió de la col·lecció. No hi ha uns criteris de selecció establerts per acceptar les donacions; tots els objectes es valoren igual perquè tots són l'evidència

material de la memòria i el patrimoni immaterial del territori, la qual cosa podria fer que els objectes no disposessin de les condicions necessàries per a la conservació i preservació. A més, molts dels treballs de restauració els fan els nens de l'escola que, després de rebre formació a través de tallers, fan el manteniment de les peces; aquest podria ser un altre inconvenient pel que fa a criteris específics de restauració estandarditzats i el fet també que, a vegades, es facin treballs massa intervencionistes o amb materials que amb el pas del temps siguin incompatibles amb els originals.

La simbiosi entre museu i escola

Les tasques educatives sempre s'han portat en paral·lel amb les activitats del museu. Sobre això, el José comenta: “Aquí hi ha un museu i una escola (...) això és un projecte en el qual tot és un: va néixer com a escola, de l'escola va néixer el museu, però ara, realment, sense el museu l'escola no existiria”. Això s'afirma ja que, amb el reagrupament de les escoles unitàries en escoles més grans, aquestes van desaparèixer, per la qual cosa l'escola en si i el model de funcionament també són part del patrimoni immaterial que el projecte salvaguarda.

La simbiosi que s'ha generat entre els dos –escola i museu– ha permès protegir ambdues parts dels interessos externs. “Hem tingut intents de tancar-nos l'escola perquè es quedés el museu i se n'anés a Elx”, diu el senyor Fernando, en relació a la intenció que hi va haver per part de l'Ajuntament de desmuntar el museu de la pedania de Puçol i emportar-se'l al centre del municipi d'Elx, tancant al seu torn l'escola. També ens va comentar que en una ocasió, amb l'excusa de voler muntar el Museu d'Història de València, van arribar dos camions de València “amb un munt de papers a emportar-se les coses” però, segons ell, la gent de la partida rural, la comunitat estudiantil i la gent del museu no ho va permetre, i ara hi col·laboren cedint peces en préstec per a exposició temporals.

S'ha constituït una associació –que és la que avui dia s'encarrega del museu– per donar-li una entitat fiscal que sustenti el projecte, i

perquè el doti de certa autonomia i independència amb les entitats governamentals. Però el José ens comentava que la contraprestació és “que t’has de buscar el pressupost anual”, la qual cosa, segons la seva opinió, sempre ha estat un problema perquè s’ha de dedicar molt de temps a buscar diners: presentar-se a subvencions públiques, presentar projectes a institucions privades, empreses o optar pel mecenatge per cobrir el cost anual del museu –el 2007 era de 236.181 €,⁷ sense comptar els costos que es cobreixen amb treball voluntari.

El Fernando comenta que al principi totes les activitats museístiques relacionades amb la col·lecció –catalogació, restauració, documentació i divulgació– les duïen a terme, majoritàriament, els nens de l’escola i assenyala que “la intenció és demostrar que la cultura d’un poble es pot recuperar a través dels nens, com a activitat pròpia de l’escola”. Ara l’associació té cinc persones contractades que s’encarreguen de les àrees de coordinació, gestió, manteniment i restauració, i comunicació; l’Ajuntament paga els salaris de la persona encarregada de l’àrea d’atenció a visitants i de l’encarregat de jardineria; la gestió de l’escola la fa la Generalitat Valenciana.

De l’hermetisme local al reconeixement internacional

L’àmbit del treball del projecte ha estat sempre completament local, abocat totalment sobre la pedania de Pusol. “Nosaltres no hem sortit mai de la closca, ni per donar-nos a conèixer ni per fer-nos publicitat, sinó que han estat especialistes o gent aliena a nosaltres els que ens han descobert”, ens va dir el senyor Fernando. En realitat, des de dintre del projecte no es va tenir mai la intenció d’internacionalitzar-lo ni d’obtenir cap reconeixement per part de cap institució. La manera de treballar ha estat molt amateur amb l’objecte de la conservació i transmissió del patrimoni local, pels il·licitans i per a ells; tant havia estat l’hermetisme amb què s’havia estat treballant que va arribar a ocasionar inconvenients i tensions principalment amb les autoritats locals del municipi –segons l’opinió de Daniel Carmona–,⁸ ja que en ser un projecte enfocat al patrimoni local, els suports de l’Ajuntament no tenen una visibilitat política, atès que, com esmenta Prats (2005), els referents patrimonials des d’una esfera local són d’escàs interès més enllà de la mateixa comunitat que els posa de relleu.

La idea de presentar el projecte al Registre de Bones Pràctiques de la UNESCO sorgeix

7

Xifra obtinguda de l’expedient presentat al reconeixement Europa Nostra proporcionat pel Museu Escolar de Pusol.

8

Daniel Carmona Zubiri és professor associat de l’àrea d’antropologia del Departament de Ciències Socials i Humanes de la Universitat Miguel Hernández d’Elx, entrevistat el 31 de març del 2017 com a part de la investigació qualitativa que es va dur a terme per a la recopilació de dades.

9

Luis Pablo Martínez Sanmartín és inspector de patrimoni de la Generalitat Valenciana, entrevistat el 31 de març del 2017 com a part de la investigació qualitativa que es va dur a terme per a la recopilació de dades.

De l’hermetisme local al reconeixement internacional. Reconeixement com a Bona Pràctica de Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial atorgat per la UNESCO el 2009.

FOTOGRAFIA CEDIDA PER CHARMS MONROY, MARÇ DEL 2017.

de Luis Pablo Martínez.⁹ Ell havia descobert el projecte quan l'hi van recomanar com a centre de documentació per preparar la candidatura d'El Palmeral: “Conèixer Pusol em va produir un doble xoc cognitiu (...) en comprovar la magnitud de l'obra de salvaguarda patrimonial que havia estat capaç de dur a terme una petita escola rural” (Martínez, 2016: 46). Ens va dir que “la candidatura sorgeix com a resposta davant la necessitat de blindar el projecte per la jubilació —en aquells moments pròxima— del senyor Fernando” i aprofitant que s'havia presentat la candidatura a Europa Nostra —en la modalitat d'educació, formació i conscienciació— es va adequar l'expedient per a la UNESCO, justificant-lo i adaptant la informació al llenguatge unesquí. “El problema més gran, no obstant això, era que el projecte pedagògic no es basava tant en documents pragmàtics subjectes a actualització periòdica, com en una tradició de pràctiques educatives àmplia, complexa i longeva” (Martínez, 2016: 48) mitjançant les quals es va anar dotant de significat determinats objectes i manifestacions; i amb això les mesures de conservació es van anar implementant espontàniament, per la qual cosa quan es van haver d'omplir els formularis, també, es va haver de dur a terme un exercici de reflexió i introspecció dels objectius que perseguia el projecte i dels mètodes i mecanismes que es duïen a terme per complir els objectius esmentats.

Tenir la participació directa i activa d'un tècnic —expert— en patrimoni va agilitar el pas del projecte per la cadena administrativa i institucional per a la seva postulació per part de l'Estat espanyol, “es va aprofitar la declaració del Misteri d'Elx per fer *lobbying* en la reunió de la Convenció —a Istanbul el 2008— amb el ministre de Madrid” i aquesta trobada va tenir tant d'èxit que l'any següent es va presentar l'expedient a la quarta Assemblea Intergovernamental a Abu Dhabi. Va ser recomanat per a la inscripció, ja que és un projecte que promou i coordina esforços i està encaminat a salvaguardar el patrimoni cultural immaterial en l'àmbit local i també pel potencial que té de ser replicat en països en vies de desenvolupament. Sobre això el

senyor Fernando ens comentava que, segons la seva opinió, és el que la UNESCO havia reconegut “ja que van veure que això es pot fer a qualsevol part del món, sobretot a Sud-amèrica, on hi ha petits poblets on la cultura s'està perdent”.

El potencial real que té el projecte de poder ser replicable en altres contextos és una de les seves forteses. El fet que el model educatiu d'escola unitària s'hagi conservat en facilita l'adaptació en països en desenvolupament.

El Centre de Cultural Tradicional – Museu Escolar de Pusol en l'actualitat

Després del registre com a Bona Pràctica per part de la UNESCO hi va haver un pronunciament de suport institucional, especialment de l'Ajuntament d'Elx. Malgrat això, el 2016 la Generalitat Valenciana i la Diputació d'Alacant van retirar les subvencions que cada un atorgava al projecte per al seu funcionament anual, la qual cosa va deixar el projecte únicament amb els diners que aporta l'Ajuntament. “Quan ens van treure les subvencions (...) ens va ser impossible mantenir els cinc empleats nostres”, ens diu el senyor Fernando. Marián¹⁰ afageix que la viabilitat econòmica del projecte és un problema endèmic del projecte i que era bastant habitual “plantar-se” al mes d'octubre o novembre sense diners, però, a diferència d'altres anys, el mes d'abril del 2016 ja no tenien liquiditat per afrontar la resta de l'any. “Els cinc treballadors vam ser acomiadats, vam fer una espècie de campanya de comunicació, de reclamació a l'Ajuntament que estava deixant morir un patrimoni”. La campanya de comunicació es va fer a través de les xarxes socials del museu i en els principals mitjans de comunicació locals utilitzant el *#defiendepusol*. Aquest tipus de campanyes funcionen si es fan virals a la xarxa, cosa que no va passar. Sobre això el José va comentar: “Van passar de nosaltres, la campanya de comunicació no va servir per a res perquè hi havia molts interessos pel mig, els interessava deixar-nos morir per després rescatar-nos, però prescindint de nosaltres”.

10

Encarregada de l'àrea de comunicació del Museu Escolar de Pusol, entrevistada el 30 de març del 2017 com a part de la investigació qualitativa que es va dur a terme per a la recopilació de dades.

L'Ajuntament d'Elx estava interessat a recuperar el projecte pel poder i el reconeixement social que aquest té, però volia fer canvis substancials dins l'estructura del mateix, enfocar-lo més com a museu. El que va salvar i va revifar el projecte davant d'aquesta crisi va ser la intervenció del sector privat d'Elx "empresaris d'Elx (...) que adoren el projecte, que són influents," ens va comentar el José. Es van reunir per formar una Junta Provisional amb la qual s'han anat signant convenis amb altres empreses per comprometre's a donar 1.000 € a l'any durant cinc anys. "Ja n'hi ha uns cinquanta de signats", afirmava el senyor Fernando; i, arran d'això, "s'ha hagut de professionalitzar molt", ens comentava Marián, i afegeix que ara es treballa d'una manera més oberta cap a l'exterior, cosa que ha permès que les persones que no coneixien o apreciaven el projecte s'hi vagin identificant i, en algun moment, hi participin. A més, la Junta Provisional esmentada dona suport a la formació d'una Fundació mitjançant la qual es gestioni el projecte educatiu i se'n garanteixi la continuïtat. "Aquesta Junta està analitzant com treballarem", diu el José, el projecte travessa un període de transició i de reestructuració amb el qual s'identifiquen i s'estandarditzen els procediments i les formes de treballar. "S'ha fet una sintetització brutal", afegeix el José.

Conclusions

El Centre de Cultura Tradicional – Museu Escolar de Pusol és "un museu comunitari que va sorgir com un fòrum de memòria per protegir, salvaguardar i difondre el patrimoni local de la partida rural de Pusol" a través de l'educació dels més joves. Dins del museu els objectes es desprenen de la seva materialitat per transmetre l'immaterialisme que els envolta, i es converteixen en eines de transmissió de coneixements i de referents culturals locals. Com assenyala Prats (2005), la construcció del patrimoni local es basa en la memòria, la qual és el mecanisme pel qual es posen de relleu els elements patrimonialitzats. Alhora, el Museu Escolar de Pusol "ha aconseguit que el patrimoni d'interès únicament local hagi sobrepassat les fronteres i es converteixi en un projecte referent internacional", però no pel patrimoni que se salvaguarda, sinó pels mètodes i les tècniques que ha posat en marxa des de l'inici. Ha esdevingut exemple de la capacitat que tenen les comunitats i els professionals locals en la gestió i preservació del seu patrimoni.

Com s'ha esmentat, el projecte ha aconseguit salvaguardar pràctiques culturals en desús com el teixit de palma blanca i la celebració del dia de Tots Sants, a través de la seva reproducció i l'ensenyament a l'escola, i ha contribuït així a la sensibilització i viabilitat

El centre de cultura tradicional de Pusol en l'actualitat. Alumnes de l'escola al taller de recuperació botànica autòctona.

FOTOGRAFIA CEDIDA PER CHARMS
MONROY, MARÇ DEL 2017.

del patrimoni local. Tanmateix, i aprofitant la crisi –conflicte– per la qual va travessar el 2016 com una eina transformadora, el model del centre necessita adaptar-se al nou entorn i realitat. Una alternativa és continuar amb l'anàlisi retrospectiva de les formes i els procediments amb què s'ha estat treballant durant tots els seus anys d'existència però, alhora, cal una visió prospectiva que permeti donar-li continuïtat per a les generacions futures. A més, es fa evident la necessitat de millorar el projecte en matèria museològica, renovar la museografia i els processos relacionats amb la conservació i emmagatzemament de les col·leccions.

Reflexions finals

La Convenció per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial de la UNESCO no estableix cap estratègia definida que garanteixi la salvaguarda del PCI. La protecció d'aquest tipus de patrimoni en l'àmbit internacional i nacional es basa en l'arxiu i la documentació d'aquelles manifestacions que compleixin amb les característiques que estableix el text de la Convenció per ser considerades patrimoni immaterial i segueixin els procediments que estableixen les directrius operatives per ser incloses en alguna de les llistes que aquesta proposa. Els mateixos conceptes de “comunitat”, “participació” i “desenvolupament” no estan clarament definits

dins del text de la Convenció –malgrat que s'hi fa referència constantment– cosa que impacta en les tasques d'associació activa de la comunitat pel que fa a la gestió i l'ús del seu patrimoni, la qual cosa es considera clau per a l'èxit dels mecanismes i les activitats de salvaguarda del PCI.

Es considera que l'objectiu principal de la Convenció hauria de ser coadjuvar en la salvaguarda del PCI a partir de criteris operatius que garanteixin la participació activa dels portadors i transmissors del patrimoni, per preservar les seves praxis i manifestacions culturals immaterial, però, alhora, de canviar i mantenir la vitalitat cultural contemporània que la creativitat de cada generació desencadena. Seguint aquesta idea, el Registre de Bones Pràctiques de Salvaguarda pot ser l'exemple de com situar –sobretot– les comunitats i els professionals locals del patrimoni en el centre de les activitats de salvaguarda i enfortir-ne el reconeixement i suport a través de la posada en marxa de projectes encaminats a la preservació del PCI. Una nova descentralització i distribució dels poders governamentals (Coombe, 2012) al voltant del patrimoni a través de la instauració de sistema de protecció patrimonial centrat en l'execució de programes, projectes o activitats dissenyats des d'una perspectiva local podria contribuir de millor manera al desenvolupament sostenible i a promoure

El centre de cultura tradicional en l'actualitat. Alumnes i professors practicant un joc tradicional, el Tanganillo o Caliche.

FOTOGRAFIA CEDIDA PER CHARMS MONROY, MARÇ DEL 2017.

noves formes de participació encaminades a atorgar a les generacions actuals el dret i la possibilitat de canviar les visions actuals o els valors representats (Smith, 2011) i promoure la producció patrimonial a través de la creativitat contemporània.

Des d'una perspectiva econòmica, els elements del patrimoni cultural immaterial representen factors crítics per crear nous escenaris globals i competitiu en els quals la creativitat proporciona solucions als problemes i difon els projectes independentment del seu camp d'actuació; la seva essència ve de creuar referències, paradigmes i valors que innovin i promoguin l'habilitat de la comunitat de generar noves idees, productes o processos (Cominelli i Greffe, 2012). Això es podria aplicar als registres reconeguts com a bones pràctiques que han sorgit com un projecte de recuperació i salvaguarda del PCI, però també com una alternativa econòmica dels portadors o transmissors

del patrimoni esmentat. Una altra de les atribucions que es preveuen podria tenir el sistema de salvaguarda basat en programes, projectes o activitats; i és que les fractures socials que es produeixen en el si del règim patrimonial i els conflictes socials que comporten (Sánchez-Carretero i Jiménez-Esquinas, 2016) es podrien minimitzar, ja que la societat és l'eix des del qual s'articulen les polítiques patrimonials i fins al moment les actuacions sobre el patrimoni estan inferides per les expectatives d'altres agents i les seves narracions són àmpliament utilitzades per les administracions locals (Ibarlucea, 2015; Sánchez-Carretero, 2013). Tanmateix, en aquest escenari el control de l'Estat aniria en disminució d'acord amb la participació i el posicionament creixent de la comunitat en la presa de decisions patrimonials i molts estats no estarien disposats a perdre aquesta nova forma d'exercir el control sobre les societats que governen. ■

BIBLIOGRAFIA

- **Cominelli, F., i Greffe, X.** (2012). Intangible cultural heritage: safeguarding for creativity. *City, Culture and Society*, 3, 245-250.
- **Coombe, R.** (2012). Managing Cultural Heritage as Neoliberal Governmentality. Dins Bendix, R., Eggert, A., Peselmann, A., Meßling, S. (eds.) *Heritage Regimes and the State*. Gottingen Studies on Cultural Property, Vol. 6 (Gottingen: Gottingen University Press), 375-389, 2012
- **De Cesari, C.** (2013). Thinking through heritage regimes. Dins R. Bendix i A. Peselmann (ed.), *Heritage Regimes and the State* (p. 399-413). Gottingen: Gottingen University Press.
- **De Goede, M., Leander, A., i Sullivan, G.** (2015). Introduction: The politics of the list. *Environment and Planning D: Society and Space*, 34(1), 3-13. doi: 10.1177/0263775815624561
- **Ibarlucea, L.** (2015). De barrio sur a patrimonio mundial de la humanidad. Patrimonialización del barrio histórico de Colonia del Sacramento—Uruguay. *Estudios y Perspectivas en Turismo*, 25, 374-398.
- **Jacobs, M., Neyrinck, J., i Van Der Zeijden, A.** (2014). UNESCO, Brokers and Critical Success (F)Actors in Safeguarding Intangible Cultural Heritage. *Volkskunde*, 115, 249-256.
- **Kirshenblatt-Gimblett, B.** (2004). El patrimonio cultural inmaterial como producción metacultural. *Museum International*, 221, 52-67.
- **Kurin, R.** (2004). La salvaguardia del patrimonio cultural inmaterial en la Convención de la UNESCO 2003: una valoración crítica. *Museum International*, 221, 68-81.
- **Lixinski, L.** (2011). Selecting Heritage: The Interplay of Art, Politics and Identity. *The European Journal of International Law*, 22(1), 81-100. doi: 10.1093/ejil/chr001
- **Martínez, L.** (2017). El proyecto pedagógico del museo escolar de Pusol (Elche): aproximación a una iniciativa ejemplar de educación patrimonial. Dins L. Arias, A. Ponce i D. Verdú (ed.), *Estrategias y recursos para la integración del patrimonio y los museos en la educación formal* (p. 45-58). Murcia: Universidad de Murcia.
- **Prats, L.** (2005). Concepto y gestión del patrimonio local. *Cuadernos de Antropología Social*, 21, 17-35.
- **Rudolff, B., i Raymond, S.** (2013). A Community Convention? An analysis of Free, Prior and Informed Consent given under the 2003 Convention. *International Journal of Intangible Heritage*, 8, 153-164.
- **Sánchez-Carretero, C.** (2013). Hacia una antropología del conflicto aplicada al patrimonio. Dins C. Sánchez-Carretero (ed.), *Geopolíticas patrimoniales. De culturas naturales e inmaterialidades* (p. 195-210). Alzira: Germania.
- **Sánchez-Carretero, C., i Jiménez-Esquinas, G.** (2016). Relaciones entre actores patrimoniales: gobernanza patrimonial, modelos neoliberales y procesos participativos. *Revista PH*, 90 190-197.
- **Santamarina, B.** (2013). Los mapas geopolíticos de la UNESCO: Entre la distinción y la diferencia están las asimetrías. El éxito (exótico) del patrimonio inmaterial. *Revista de Antropología Social*, 22, 263-286. doi: 10.5209/rev_RA-SO.2013.v22.43191
- **Skounti, A.** (2011). The lost ring: UNESCO's World Heritage and Intangible Cultural Heritage. *Milli Folklor*, 23 (89), 28-40.
- **Smith, L.** (2011). El "espejo patrimonial". ¿Ilusión narcisista o reflexiones múltiples?. *Antípoda. Revista de Antropología y Arqueología*, 12 (enero-junio), 39-63.
- **UNESCO (2016).** *Textos fundamentales de la Convención para la salvaguardia del Patrimonio Cultural Inmaterial de 2003*. Recuperat de https://ich.unesco.org/doc/src/2003_Convention_Basic_Texts_2016_version-SP.pdf